

Jong monument in ere hersteld*

Restauratie Dienstbodenhuis "De Koepel" voltooid

door Nathalie van der Hulst

Nathalie van der Hulst (1974) is vierdejaars studente Bouwkunde aan de Technische Universiteit (TU) Delft. Ze is een van de zeven studenten die naar aanleiding van een jubileum van hun studievereniging in 1993 het initiatief namen tot de restauratie van het Dienstbodenhuis op Zonnestraal. De studenten wilden met dit restauratieproject duidelijk een extra kwaliteit toevoegen aan hun architectuur studie. Tijdens de studie blijft de theorie en het ontwerpproces vaak verwijderd van de realiteit van het bouwen.

Naast het volgen van het reguliere onderwijs hebben zij de plannen voor deze restauratie gemaakt. Hierdoor is enige studievertraging opgelopen, maar dit staat niet in verhouding tot de opgedane kennis en ervaring.

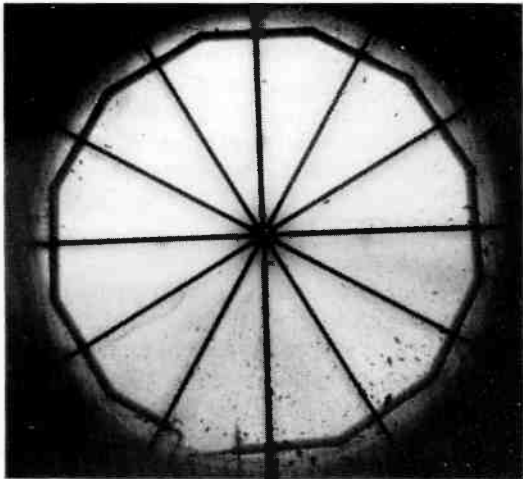
Eind 1993 is door zeven Bouwkunde studenten aan de TU Delft het initiatief genomen tot de restauratie van het *Dienstbodenhuis De Koepel* in het Loosdrechtsebos. Aanleiding hiervoor was het 100-jarig bestaan van de studievereniging STYLOS van de faculteit Bouwkunde. Dit Dienstbodenhuis is gebouwd in 1931 te Hilversum als onderdeel van het sanatorium Zonnestraal van de architect J. Duiker. Zonnestraal met al zijn oorspronkelijke gebouwen is in 1982 een nationaal monument geworden en staat momenteel op de UNESCO wereld-monumentenlijst.

Geen woorden maar daden

De redenen voor het restaureren van het Dienstbodenhuis waren voor ons allereerst de erbar-

Het Dienstbodenhuis verkeerde voor de restauratie nog in originele en redelijk gave staat. De later aangebrachte hoge gemetselde schoorsteen, die totaal niet in verhouding met de rankheid van het gebouwte stond, is tijdens de restauratie verwijderd.

De lichtkoepel, waaraan het gebouwtje zijn naam te danken heeft, zorgt voor een prachtige bundel daglicht in de centrale hal (foto: Peter van Woerden).

melijke toestand van delen van 'Zonnestraal', waarover zeer veel gepraat en gediscussieerd werd en waar maar niets aan gedaan werd. Inmiddels zijn er gelukkig concrete plannen tot restauratie.

Daarnaast was Duiker een van de belangrijkste pioniers van het *Nieuwe Bouwen* welke 'stroming' nog steeds invloed heeft op de hedendaagse architectuur. Ook heeft Duiker zelf gestudeerd aan de Faculteit Bouwkunde te Delft.

Verder geldt dat het onderzoek naar de soort en benodigde restauratie als voorbeeld kan dienen voor andere projecten. De technieken die tijdens de periode van het *Nieuwe Bouwen* ontwikkeld zijn, met name het *bouwen met beton, staal en glas*, hebben de basis gelegd voor de hedendaagse constructietechnieken. Daardoor is het voor ons bouwkunde studenten aantrekkelijk met deze technieken te werken.

Een belangrijk doel van het project was het als leer- en ervaringsmiddel te laten dienen voor zowel bouwkundestudenten als andere geïnteresseerden.

Onderzoek

Met de keuze van het Dienstbodenhuis voor onze restauratieplannen was de eerste stap gezet. De volgende stap was het zo nauwkeurig mogelijk inventariseren en documenteren van het ge-

bouw. Oorspronkelijke tekeningen en teksten, gevonden in de archieven van de gemeente Hilversum, het Nederlands Architectuur Instituut en het Instituut voor Sociale Geschiedenis, gaven ons belangrijke informatie over de bouw van het Dienstbodenhuis in 1931.

Daarnaast zijn we begonnen met een zorgvuldige opname van het gebouw, waarbij de structuur en de maten van het gebouw zijn bekeken. Hierna zijn alle schades aan het gebouw en de mogelijke oorzaken daarvan geïnventariseerd.

Na een half jaar verzamelen van deze gegevens is uiteindelijk begonnen met het vormen van de eerste ideeën over het ontwerp voor de nieuwe functie en het verbeteren van de details.

Behoud van het gebouw

Als uitgangspunt voor het restauratieplan van het *Dienstbodenhuis De Koepel* hebben we gesteld dat het behoud van het gebouw in haar essentie voorop staat. Onder deze essentie verstaan we het ruimtelijk ontwerp en de technische uitwerking. Uit architectonische, technische en economische overwegingen van de architect is de twaalfhoek – een bijna cirkelvorm – ontstaan. De heldere structuur van de draagconstructie en het eerlijke materiaalgebruik kenmerken ook hier het werk van Duiker.

Nieuwe functie: bezoekerscentrum

De oorspronkelijke woonfunctie van het dienstbodenhuis, een woonplaats voor achttien personen, is naar de huidige maatstaven niet meer te realiseren. Er is daarom gezocht naar een nieuwe passende functie die de oorspronkelijke structuur van het gebouwtje niet teveel zou aantasten. Het in grote lijnen handhaven van de bestaande indeling van het gebouw heeft bij de keuze van de nieuwe functie van het gebouw een grote rol gespeeld.

Als nieuwe functie voor het Dienstbodenhuis is uiteindelijk gekozen voor een bezoekerscentrum/expositieruimte. Het Dienstbodenhuis functioneerde de afgelopen jaren al vaak als eindpunt van de rondleidingen over het terrein van Zonnestraal. Er zal nu een permanente expositie over de geschiedenis en de gebouwen van Zonnestraal worden ingericht. Verder zullen er wisselende architectuurtentoonstellingen over het *Nieuwe Bouwen* te zien zijn.

De kamertjes in het Dienstbodenhuis waren erg functioneel. Als men binnenkwam bevond zich aan de rechterhand een wastafel en aan de linkerhand een ingebouwde kast. Verder het kamertje inlopend opent de ruimte zich naar buiten toe, door de taartpuntvormige plattegrond. Achter het halfhoge muurtje is er precies plaats voor een bed en daarnaast voor een tafeltje en een stoel. Zie ook de plattegrond bij dit artikel (foto: Peter van Woerden).

Ingrepen

Bij het maken van het ontwerp moest een balans gezocht worden tussen zorgvuldigheid in de omgang met dit monument en de uitdaging in de potenties die dit gebouw heeft. Wij realiseerden ons, dat de ingrepen die wij voorstelden goed beargumenteerd moesten zijn. De ingrepen vergroten de flexibiliteit en daarmee de levensduur van het gebouw. Wij zijn van mening dat de ingrepen die we gedaan hebben de heldere structuur van het gebouw alleen maar versterken en verduidelijken.

Technisch opwaarderen

Naast het maken van het ontwerp ten behoeve van de nieuwe functie was het technisch opwaarderen van het gebouw een belangrijk aandachtspunt. Het Dienstbodenhuis verkeerde in vrij goede staat vergeleken bij de deplorabele staat, waarin de hoofdgebouwen van 'Zonnestraal' verkeren. Dit is vooral te danken aan het

feit, dat het Dienstbodenhuis een soort 'vliesgevel'-constructie heeft: de betonnen draagconstructie zit ingepakt in de stalen gevel, dit in tegenstelling tot de hoofdgebouwen van 'Zonnestraal', waar de stalen gevels tussen de betonnen draagconstructie zitten, waardoor het beton in aanraking komt met de buitenlucht.

Het belangrijkste uitgangspunt bij het verbeteren van de details van het Dienstbodenhuis was het zo min mogelijk aantasten van het beeld van het gebouw. Met het toepassen van dubbel glas in de oorspronkelijke profielen zou de plasticiteit van de gevel verloren gaan, dwz. de oorspronkelijke beleving van het profiel van het gebouw en de doorzichtigheid is niet meer mogelijk.

Wanneer je nu voor enkel glas in de oorspronkelijke raamprofielen kiest, zoals wij voor het Dienstbodenhuis hebben gedaan, moet je accepteren dat het gebouw niet kan voldoen aan de huidige eisen (welke zijn vastgelegd in het Bouwbesluit). Voor de nieuwe functie van het

In februari j.l. zijn de eerste werkzaamheden gestart. De stalen puien zijn gedemonteerd en hierna in de fabriek gerepareerd. In de periode tussen de demontage en de montage eind maart stond het gebouw er als een skelet bij (foto: restauratiecie.).

Dienstbodehuis als expositieruimte is een mindere behaaglijkheid acceptabel.

Het technisch opwaarderen van het gebouw houdt in dat aansluitingen die problemen gaven verbeterd zijn en waar mogelijk geïsoleerd werd onder de gestelde voorwaarden. Dit isoleren is onder de vloer, op het dak en in de borstweringspanelen gebeurd.

We zijn uitgegaan van behoud van originele onderdelen. De stalen puien zijn gedemonteerd, waarna ze in de fabriek gestraald en geschoppeerd zijn, dwz. voorzien van een beschermende zinklaag. Op enkele onderdorpels na, die vervangen moesten worden, konden alle puien terug geplaatst worden.

Samenvattend kan er gezegd worden dat we bij het technisch opwaarderen van het gebouw uit zijn gegaan van het terugrestaureren naar de oorspronkelijke toestand met kleine technische verbeteringen, waarbij de uiterlijke verschijningsvorm van het gebouw zo min mogelijk werd aangetast.

Medewerking

Gedurende het hele proces zijn we begeleid en geadviseerd door professor J. van Stigt, verbonden aan de faculteit Bouwkunde TU Delft.

Na een jaar van voorbereidingen, waaronder het archiefonderzoek, de opname en hierna de volledige integratie van het ruimtelijke, functionele en technische ontwerp, hebben we een aanvraag voor een vergunning bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg ingediend. Tevens hebben we toestemming van de eigenaar, het ziekenhuis Hilversum, en de gemeente Hilversum gekregen.

In januari 1995 is de *Stichting Restauratie Dienstbodehuis "De Koepel"*, opgericht. Aan deze Stichting is het Dienstbodehuis tijdelijk overgedragen geweest, zodat het stichtingsbestuur bevoegd was als opdrachtgever op te treden. Momenteel wordt deze stichting omgezet in een exploitatiestichting.

De gemeente Hilversum en de Rijksdienst zijn vanaf het begin zeer nauw betrokken geweest bij

onze restauratieplannen voor het Dienstbodehuis. Tijdens vergaderingen gedurende het hele proces hebben we onze voorstellen en plannen regelmatig gepresenteerd.

Tevens zijn tijdens de ontwerpfasen verschillende presentaties voor de monumentencommissie Hilversum gegeven. De positieve reacties waren stimulerend. Een aantal suggesties voor verbetering zijn door ons overgenomen.

Bouwwerkzaamheden

Na anderhalf jaar van voorbereiding konden eind maart 1995 de echte bouwwerkzaamheden van start gaan. De bouwwerkzaamheden zijn ook door studenten uitgevoerd. Drie maanden lang hebben twee groepen van twaalf bouwkunde studenten full time op 'Zonnestraal' gewerkt onder leiding van een aannemer. Dit was voor de studenten een unieke kans om praktijkervaring op te doen.

Na de demontage van de stalen puien stond het Dienstbodehuis er als een skelet bij. Eind maart 1995 is de eerste groep studenten van start gegaan met kleine sloopwerkzaamheden, de montage van de gerepareerde puien, isolatiewerkzaamheden, plaatsen van het glas, e.d.. Op 18 mei 1995 is het bereiken van het hoogste punt gevierd. Met het plaatsen van het glas en de panelen in de voorafgaande weken en met de montage van de koepel was het gebouw weer helemaal dicht.

De tweede groep studenten heeft zich vooral bezig gehouden met de afwerking, zoals het stucadoorswerk en het schilderen.

Met de oplevering van het gebouw op 14 juli 1995 waren de bouwwerkzaamheden voltooid.

Wij hebben als studenten tijdens dit project alle fasen van de bouw doorlopen. Wij zijn o.a. als werkvoorbereiders, opzichters en als uitvoerders opgetreden. Daarnaast hebben we zitting gehad in officiële bouwvergaderingen en stichtingsvergaderingen.

Sponsoring

Naast de grootste financiële bijdrage van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, dekt de arbeid van de studenten een groot deel van de begroting. Verder is de financiële en materiële steun van bedrijven en instanties onmisbaar geweest voor de realisatie van dit project.

Na de reparatiewerkzaamheden en het schoppen, d.w.z. het voorzien van een beschermende zinklaag, in de fabriek, keerden de puien begin april terug op de bouwplaats. Hier worden de eerste puien weer gemonteerd (foto: Bob Kleuters).

Publiciteit

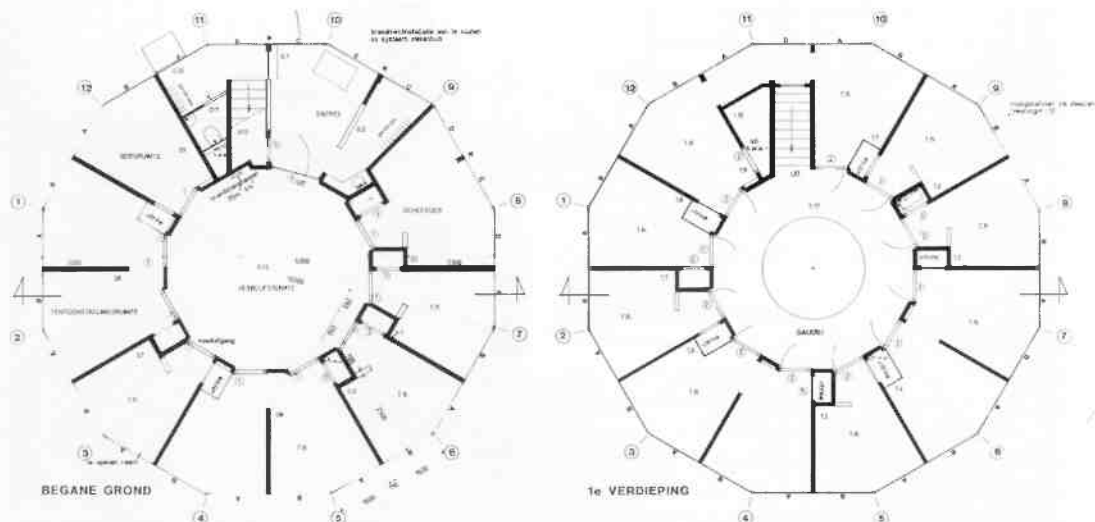
De afgelopen twee jaren hebben we ons project op verschillende symposia gepresenteerd, waaronder het symposium 'Zonnestraal: de tijd is rijp' op 10 maart 1994 te Hilversum en het DO-COMOMO congres in Barcelona in september 1994. Men verwonderde zich over het feit, dat het project niet alleen bij plannen zou blijven, maar dat het ook daadwerkelijk uitgevoerd ging worden door studenten.

Er is veel over het project gepubliceerd in dag- en weekbladen, zoals de Volkskrant en de Vrij Nederland. Op 8 mei j.l. is in het televisieprogramma 2Vandaag aandacht aan het project besteed.

Realiteit van het bouwen

We hebben, naast ons regulier onderwijsprogramma, te maken gehad met de realiteit van het bouwen.

Door dit restauratieproject zijn we in contact

Een gedeelte van een bestektekening, gemaakt door de studenten. Hierop is de bijzondere doelmatigheid van het Dienstbodehuis nog eens goed te zien. Er zijn enkele ingrepen gedaan tov. de oorspronkelijke plattegrond, zoals enige doorbraken en de vervanging van de kasten door vitrines op enkele plaatsen. Dit alles met het oog op de nieuwe functie: een tentoonstellingsruimte gewijd aan het 'Nieuwe Bouwen'. Een van de kamertjes zal daarbij te zien zijn zoals het destijds werd ontworpen, compleet met de inrichting en het meubilair van de jaren '30.

De oplevering van het gebouw vond 14 juli j.l. plaats. Op enkele werkzaamheden na was de restauratie voltooid. De heer J. van Stigt dankt al diegenen, die hun medewerking aan dit project hebben verleend (foto: Sebastiaan Kaal).

gekomen met alle aspecten van het hedendaagse bouwen. Doordat de restauratie een monument betreft, wat betekent dat het gebouw door wetten beschermd wordt, hebben we met verschillende autoriteiten samengewerkt. Onze keuzes in het maken van veranderingen in het ontwerp van Duiker moesten dan ook verdedigd kunnen worden met waterdichte argumenten, hetgeen voor ons erg leerzaam is geweest.

We kennen het gebouw nu dan ook compleet en begrijpen de ontwerpvoorstellen en de wijze van bouwen van Duiker en van het Nieuwe Bouwen beter dan dat we deze kennis uit de boeken hadden moeten halen.

Officiële opening

Vrijdag 6 oktober om 15.00 uur zal de officiële opening van het Dienstbodenhuis als expositieruimte plaatsvinden. Het gebouw zal in eerste instantie geopend worden met een tentoonstelling over het hele bouwproces aan de hand van foto's en teksten. Tevens is er een publicatie, waarin het hele restauratieproject uitgebreid wordt toegelicht.

Bedankt!

Het hele restauratieproject is mogelijk gemaakt door de medewerking en zowel financiële als materiële sponsoring van verschillende personen, bedrijven en instanties. Wij danken o.a.:

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Stichting VSB fonds, Prins Bernhard Fonds, Architectuur Stimuleringsfonds, TU Delft, Bond van Nederlandse Architecten (BNA), Articon, Arthur Hofmans, architectenburo J. van Stigt, bouwbedrijf De Nijs, Kersten, Noordegraaf thermovloeren, Rockwool, Sigma-coatings, Hertelan dakbedekking, Wits betonrenovatie, Jahn ingenieursburo, Knauf, Sphinx en Braat.

Daarnaast willen we alle personen en instanties bedanken, die hun medewerking aan het project hebben verleend en daarbij in het bijzonder de studenten.

Tot slot de Hilversumse Historische Kring "Albertus Perk", die bereid was dit nummer van *Eigen Perk* beschikbaar te stellen voor alle betrokkenen/genodigden bij de opening van het *Dienstbodenhuis 'De Koepel'*.

Noot

* In dit tijdschrift stonden eerder artikelen en verslagen over Zonnestraal en wel in de jaargangen 1991/1 (blz.15-20), 1991/2 (blz. 49-56), 1991/3 (blz.81-88), 1993/3 (blz. 120-122), 1994/2 (blz.92-94).

De zeven initiatiefnemers werden bij de oplevering op 14 juli 1995 nog eens extra in het zonnetje gezet. Het zijn van links naar rechts: Mariël Polman, die het kleuronderzoek heeft uitgevoerd, en de zes restauratieleden: Aimée de Back, Camiel Berns, Sabine Berndsen, Nathalie van der Hulst (de schrijfster van dit artikel), Marit Boersma en Dorieke van Steeg (foto: Sebastiaan Kaal).